

ИНСОН КАПИТАЛИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДАГИ МУҲИМ ОМИЛЛАР ВА УНИНГ ЖАМИЯТ РИВОЖИДАГИ РОЛИ

Мамаюнус Қаршибаневич Пардаев

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, и.ф.д.

Озода Мамаюнусовна Пардаева

ТДИУ Самарқанд филиалида кафедра мудири, PhD.

Аннотация: мақолада асосий эътибор инсон капиталининг таркиби ва мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини узлуксиз таъминлаб бориши, жаҳон миқёсида рақобатбардошлигини таъминлашда инсон капиталининг ўрни, янги таълим технологиялари, онлайн курслар, веб-дарслар, таълимнинг интерактив ва инновацион техникаларидан фойдаланиш орқали ўз билим ва малакаларини оширишга катта эътибор бериш лозимлиги бўйича мултифлар фикрлари билдирилган.

Ключевые слова: эҳтиёж, табиий ресурслар, қўрғоқчилик, инсон капитали, ривожланиш стратегияси, олий таълим, networking, дуал таълим, касбий ривожланиш, таълим сифати.

Кириш. Мавзунинг долзарблиги. XX-асрга келиб, дунё аҳолиси сонининг ортиб бориши анча кескинлашди ва бу XXI-асрга келиб янада тезлашиб бормоқда. Бу ўз навбатида уларнинг товар ва хизматларга бўлган эҳтиёжи ҳам ортиб боришига сабаб бўлмоқда. Чунки ҳар бир инсон истеъмол қилиши лозим бўлади. Бу инсонларнинг эҳтиёжларни қондиришни тақозо қилади. Бунинг учун эса асосан табиий ресурслардан фойдаланилади. Ҳозирги пайтда ресурслар чекланган шароитида ушбу муаммони ҳал қилиш ўта долзарб муаммо ҳисобланади. Бунинг асосий манбаи бўлган табиий ресурслардан оқилона фойдаланилмаслик бундан ҳам катта муаммоларни келтириб чиқариши мумкин. Маълумки, ҳозирги пайтда табиий иқлимнинг бузилиши, атмосферанинг ифлосланилиши, қўрғончилик каби муаммолар юзага келмоқда. Ушбу ҳолат мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Бунинг олдини олиш мақсадида дунё бўйлаб кўплаб тадбирлар олиб борилмоқда. Шулардан бири Инсон капиталини ривожлантиришдир.

Инсон капиталининг асосий элементлари бўлиб таълим натижасида эришилган билим даражаси, саломатлиги, табиий иқтидори, тажрибаси асосида шаклланган қобилияти, малакаси ҳисобланади. Агар инсонда шу фазилатлар жам бўлса, ҳар қандай ҳодиса ва жараёнларга илмий ва ҳаётий жиҳатдан тўғри ва тўлиқ баҳо бера оладиган, таҳлилий фикрлайдиган, ижодкор даражасида бўлади. Бундай капиталга эга бўлган мамлакат барқарор ривожланадиган, рақобатбардош бўлади. Шу туфайли бугунги кунда инсон капиталининг такомиллашувига бутун дунёда катта аҳамият берилмоқда. Чунки инсон капитали етарли бўлган давлатда янги технологиялар, бошқарувнинг илғор усуллари каби инновацион ғоялар эвазига ривожланишнинг муҳим омиллари шакллантирилади. Шу туфайли дунёнинг ривожланган мамлакатларида таълимга катта аҳамият берилиб, давлат бюджетининг солмоқли қисмини ушбу соҳага ажратишади. Жумладан, Швецария ўз бюджетининг 20 фоизини шу таълим соҳасига ажратади. Шу туфайли дунё рейтингига мазкур мамлакатнинг ўрни жуда баланд. Мамлакатимизда ҳам инсон капиталига катта аҳамият берилмоқда. Бироқ бизда ўзимизга хос жиҳатлар мавжуд. Шу туфайли инсон капиталининг шаклланишидаги муҳим омиллар ва унинг жамият ривожидagi ролини ўзимизга хос тарзда очиқ берини мақсад қилиб қўйдик. Шу жиҳатдан мазкур мақола ўта долзарб ҳисобланади.

Адабиётлар шарҳи. Инсон капитали масаласи бўйича дунё давлатлари ва мамлакатимизда ҳам турли олимлар шуғулланиб келмоқдалар. Булар жумласига С.А.Дятлов, С.Фишер, Р.Дорнбуш,

Г.Қ.Абдурахманова, У.Н.Тошкенбаев, Д.Ж.Рустамов, М.Қуроноф, Ш.О.Амиркулов, К.Шмалензи М.Қ.Пардаев, С.А.Бабаназарова, З.Б.Қўзиев, Б.Ш.Усмонов, М.Қ.Қодиров, Ж.Д.Элтазаров, Ф.Жониев, Ш.Г.Акрамова, Ҳ.Н.Очилова кабиларни киритиш мумкин. Муаллифларнинг ушбу асарларида инсон капиталининг моҳияти, мазмуни, шаклланиш босқичлари, уни такомиллаштириш бўйича тегишли омиллар қараб чиқилган. Аммо инсон капиталида мужассам бўлган фазилатлар, уларнинг жамият ривожланишидаги ўрни ва роли етарли даражада очиб берилмаган. Шу туфайли мазкур ишнинг мавзуси бугунги кунда долзарб ҳисобланади. Зеро, инсон капиталида мужассам бўлган фазилатлар жамиятнинг нафақат иқтисодий, балки маънавий муҳитини ҳам ўз ичига олади.

Тадқиқот методологияси. Инсон капиталида мужассам бўлган фазилатлар, уларнинг жамият ривожланишидаги ўрни ва роли қараб чиқиш жараёнида макон ва замон, миқдор ва сифат таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция каби услублардан ва ёндошувлардан фойдаланилган. Бунда асосан мантиқий таҳлил усуллари ва мунозарали масалалардан ҳам фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Инсон капиталининг ривожланишига қаратилган масалалар “Ўзбекистон - 2030” стратегиясида ҳам ўз аксини топган. Ушбу ҳужжатдаги асосий эътибор таълим, илм-фанни ривожлантириш, соғлиқни сақлаш, касбга ўқитиш, кадрлар малакасини ошириш, инновацион технологияларни яратишга қаратилган ғояларни қўллаб-қувватлаш, бу борада хорижий тажрибалардан ҳам кенг фойдаланиш каби масалалар ўз аксини топган. Айрим масалалар бўйича Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги даражаси бироз камроқ. Жумладан, ҳар миллион аҳолига тўғри келадиган олимлар сони Корея Республикасида 10048 нафар, Германияда 7538 нафар, Хитойда 1235 нафарни ташкил қилган бир паллада Ўзбекистонда 980 нафарга тенг. Бу ҳам кўрсатиб турибдики, бу борада ҳали қиладиган ишларимиз анчагина. Зеро, инсон капитали жамиятда ижтимоий адолат ва иқтисодий ўсишни таъминлайдиган инсонларга энг кўп ва самаралироқ инвестицияларни жалб қилишга қаратилган ташаббусдир.

Бундай ҳолатни инобатга олиб, Жаҳон банки инсон капиталини ривожлантиришни глобал ривожланиш стратегиясининг асоси қилиб белгилаб қўйди. Замонавий иқтисодиётда мамлакатнинг миллий бойлиги таркибига кирувчи инсон капитали Ялпи ички маҳсулотни яратишда муҳим рол ўйнайди. Инсон капитали шахс томонидан тўпланган, у ўз касбий фаолиятида фойдаланадиган соғлиқ, билим, кўникма ва қобилиятлар захирасидан иборат бойлик ҳисобланади. Инсон капитали сифатининг ошиши шунга мос равишда меҳнат унумдорлиги ва инсон даромадининг ошишига олиб келади.

Инсон капитали эвазига ривожланаётган мамлакатларда асосий эътибор инсоннинг кадр қимматининг юксалишига қаратилганлиги билан ифодаланади. Бунда ҳар бир мамлакат, энг аввало, ўз халқининг саломатлиги ва таълимини яхшилашга қаратилганлигида намоён бўлмоқда. Жумладан, иккинчи Жаҳон уруши тугаганидан кейин энг катта талофат кўрган мамлакатлардан бири бўлган Япония, Жанубий Корея ва ўша пайтларда қалоқ бўлган Хитой каби давлатлар қашшоқликдан чиқиш учун айнан ўз халқининг саломатлиги ва таълимини яхшилашга қаратилган тадбирларга асосий эътиборни қаратган. Натижада бугунги кунда ушбу давлатлар дунёдаги глобал иқтисодиётнинг энг кучли иштирокчиларига айланди. Бугунги кунда малакатимизда ҳам ушбу стратегиядан фойдаланиш борасида кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Маълумки, ҳар йили Жаҳон банки таълим ва соғлиқни сақлаш ресурсларининг аҳамиятига қараб, инсон капитали индекслари харитасини эълон қилиб келмоқда. Бунда дунё миқёсида таълим ва соғлиқни сақлаш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги, фаровонлик ва ҳаёт сифатига уларнинг қандай таъсир кўрсатишини инобатга олинади. Инсон капитали индекси бўйича Япония 1 ўринда бўлиб, унинг миқдори 0,88 га тенг, 2-ўринда Гонг Конг – 0,81, 3-ўринда Япония – 0,80, 4-ўринда Корея республикаси – 0,80 ва ҳ.к. Ўзбекистон 57 ўринда бўлиб, индекс миқдори 0,63 ни ташкил қилади. Энг охириги 173-ўринда Нигер бўлиб, ушбу давлат индекси 0,29 ни ташкил қилади.

Қисқа вақт ичида ривожланган мамлакатларнинг аксариятида, юқори самарадорликка эришишда инсон капиталининг шаклланиши оқибатида яратилган инновация ва юқори технологияларнинг

ўрни беқиёсдир. Билимлар талаб қиладиган кўп тармоқларни, яъни таълим, соғлиқни сақлаш, тадқиқот ва ишланма ижтимоий хизматларни қўллаб қувватлаш зарур.

Инсон капитални ривожлантириш учун бир нечта амаллар ва тадбирлар мавжуд бўлиши мумкин. Бу ўз ичига қуйидаги йўналишларга эга бўлган жараёнларни қамраб олади:

- ҳар бир инсон ўзини такомиллаштириши лозим;
- таълим сифати ва самарадорлигини узлуксиз ошириб боришга эришиш ҳам мақсадга мувофиқ;
- таълимни ривожлантириш билан боғлиқ ташкилий-иқтисодий муҳитни яратиш ва ундан самарали фойдаланиш

1 – ЙЎНАЛИШ. Инсон капитални такомиллаштиришда ҳар бир инсон ўзини такомиллаштириши лозим. Инсон капитал учун ҳамма шароит яратилган шароитда ҳам шахсда қизиқиш бўлмаса, у ўзини такомиллаштиришга киришмаса, ўзининг билимдон бўлиши ва такомиллашуви жуда мураккаб. Шу туфайли ҳар бир инсон ўзини ўзи такомиллаштиришга масъул бўлишлиги лозим. Шундагина ўқув жараёни, яратилган тегишли шароит, фаолияти билан боғлиқ маҳоратларларининг ошиб бориши, шахсий ривожланиш каби жараёнлар қамраб олинади. Қуйида уларнинг баъзиларига эътиборингизни қаратмоқчимиз:

Биринчидан, инсон капитални такомиллаштирадиган муҳим омил **таълимга** эътиборни кучайтиришни талаб қилади. Инсон ўзини такомиллаштириш учун фаолиятини таълимга йўналтириш, янги билим ва кўникмаларни эгаллаш учун ҳаракат қилиши лозим. Бунинг учун китоб ўқиш, турли курсларга қатнашиш, интернет ва веб-сайтлардан керакли маълумотларни олиш орқали ўзини ривожлантириш устида тизимли ишлашни тақозо қилади.

Иккинчидан, ҳар бир инсон такомиллашган капитал даражасига эришиш учун етук ва юксак **маънавий соҳиб** бўлиши керак. Агар инсон ўзини ўзи бошқара оладиган даражада бўлмаса, шу йўл билан нафсини жиловлай олмаса албатта иқтисодиётнинг ўсишига ҳам, жамоада маънавий муҳитнинг барқарорлигининг таъминланишига ҳам салбий таъсир қилиб бораверади. Нафсини жиловлай олмаган киши имконият топган жойдан ўз манфаати учун ўзлаштиришга киришиши жуда кўп салбий оқибатларга олиб келади. Бу коррупциянинг илдиз отишига ҳам асосий сабаблардан бири ҳисобланади. Бундай муҳитда шаклланган инсон капитал мўрт бўлади.

Учинчидан, ҳар бир инсон ўз малакасини мунтазам равишда ошириб бориши лозим. Бу ҳар бир инсонда ўзи фаолият кўрсатаётган соҳада профессионал маҳорати ва кўникмаларини ошириб боришни тақозо қилади. Бунинг учун ҳар бир мутахассис ўзининг касби билан боғлиқ курсларга ўқиши, янги иш ўринларини яратишга йўналтирилган янги касбларни ўрганиш, касбий маҳоратини ривожлантириш бўйича тегишли тадбирлардан фойдаланиш ҳам мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, ҳар бир инсон ўзининг **шахсий ривожланиши учун ўзининг масъуллигини ошириш** лозим. Бунинг учун соғлом турмуш тарзига риоя қилган ҳолда соғлигини сақлаш, жисмоний тарбия (спорт) билан мунтазам шуғулланиш, одоб-ахлоққа эътибор қаратиш, психологик тинчликни, яъни сокинликни сақлаш каби шахсий ривожланиш соҳаларига ҳам эътибор беришлиги мақсадга мувофиқ. Чунки инсон ўта малакали бўлиши мумкин, аммо у соғлом бўлмаса, ундан самарали фойдаланиш мумкин бўлмайди.

Бешинчидан, ҳар бир инсон ўз соҳасини такомиллаштиришга қаратилган турли **тадбирлар ва танловларда иштирок этиб бориши** ҳам мақсадга мувофиқ. Бу ҳам инсоннинг касбий маҳоратини ва билим даражасини оширилишига ёрдам берадиган муҳим омиллардан биридир. Шунингдек, илмий конференцияларда иштирок этиш, турли илмий-амалий лойиҳаларда қатнашиш орқали ҳам ўз билим ва тажрибасини оширишга эришиш мумкин. Шу йўл билан мутахассис илмий қарашлари шаклланади ва амалиёт билан назариянинг уйғунлиги таъминланади.

Олтинчидан, ҳар бир мутахассис ўз фаолият давомида **мулоқот (networking) усулидан фойдаланиш** ҳам мақсадга мувофиқ. Бунда ҳар бир мутахассис ўз соҳасига мос инсонлар билан боғланади, улар билан мулоқот қилади, таълимотлар ва тажрибалар алмашади. Шу йўл билан

мазкур мутахассис ўз фаолиятида янги йўналишларни очиш, ўз касбини такомиллаштириш имкониятларига ҳам эга бўлади.

Еттинчидан, ҳар бир мутахассис **илғор тажрибаларни ўрганиш ва уни ўз фаолиятида жорий қилиш** маҳоратига эга бўлишига ҳам мақсадга мувофиқ. Чунки шу йўл билан улар тажрибали кишилардан маслаҳат олиш, уларнинг тажрибаларидан фойдаланган ҳолда ўзини ривожлантириш имкониятларига ҳам эга бўлади. Бу усул ҳам инсон капиталининг такомиллашувида муҳим омил ҳисобланади. Шу тариқа иқтисодий-ижтимоий соҳанинг жадал ва барқарор ривожланишини таъминлайдиган кадрларга эга бўлиш мумкин.

Бу фаолиятлар инсон капиталининг такомиллашувига, унинг салоҳиятининг оширилишига ёрдам бериши мумкин, лекин ҳар бир инсоннинг шахсий қобилиятларига, мақсадларининг амалга оширилиши каби муҳитига боғлиқ. Бу сабабларга кўра, сиз ўзингиз учун энг мос ва самарали тадбирларни танлашингиз муҳим.

2-Йўналиш, инсон капиталини ривожлантириш учун **таълим сифати ва самарадорлигини узлуксиз ошириб боришга эришиш** ҳам мақсадга мувофиқ. Кўрииб турибдики, инсон капиталини ривожлантириш барча соҳаларни ривожлантиришга хизмат қилса, инсон капиталининг такомиллашувидаги муҳим омиллардан бири таълим тизимининг сифати ва самарадорлигининг мунтазам равишда ошиб боришига боғлиқ. Шу нуқтаи назардан қараладиган бўлса, таълим инсон капиталини ривожлантиришда катта аҳамиятга эга бўлиб, шу орқали инсонлар ўз билим, малака ва кўникмаларини ошириш, янги маълумотлар олиш, шахсий ривожланиш ва кашфиётларни қилиб, тараққиётнинг янги инновацион йўллари яратиш имкониятларини ҳам қўлга киритишлари мумкин.

Демак, таълимнинг ўрни пировард натижада барча соҳалар сингари инсон капиталининг такомиллашувида ҳам салмоқли ўринга эга. Хуллас, таълим тизимини такомиллаштириш барча муваффақиятларга эриш учун катта омил экан. Шу тариқа инсон капиталининг шаклланишида таълимнинг ўрнини қуйидаги йўналишларда кўриш мумкин:

Биринчидан, етук кадрларни тайёрлашда олий таълимнинг ўрнини алоҳида қайд этиш лозим. Университет ва бошқа олий таълим муассасалари ўзларининг соҳалари бўйича етук мутахассисларни тайёрлашда тегишли мавқеига эга. Ҳар бир соҳада мутахассис кадрларни тайёрлашда олий таълимнинг ўрни бекиёс. Шу туфайли мазкур соҳани ривожлантириш нафақат бугун, балки келажак учун ҳам муҳим ўрин ва аҳамиятга эга. Кадрлар ўзларининг соҳасида малакали етук мутахассис бўлиши учун албатта олий таълим соҳасида таҳсил олиши муҳимдир.

Иккинчидан, ҳозирги пайтда олий таълим соҳасидаги камчиликларни ҳам бартараф қилиш вақти келди, деб ўйлаймиз. Чунки олий таълимда асосан назарий билимларни бериш билан чекланиб қолинмоқда. Бу билим билан кадрлар амалиётда ўз ўрнини топгунча анча вақтни йўқотишига тўғри келади. Шу туфайли таълимнинг барча босқичларида, шу жумладан олий таълимда ҳам **дуал таълим тизимини** жорий қилиш мақсадга мувофиқ. Ушбу таълимда мутахассис бир вақтнинг ўзида ҳам назарий, ҳам амалий билим ва кўникамага эга бўлади.

Учинчидан, кадрлардаги **касбий ривожланишга** эришиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади. Ҳар бир мутахассис ўз касбий ривожланиш учун ҳам сифатли ва зарур таълимни олиши лозим. Ушбу йўналишнинг ўзига хос хусусиятлари шундаки, айрим ҳолларда алоҳида тор касблар бўлади. Бунинг учун мутахассислар қисқа муддатли ўқишни ўтаб тегишли сертификат олган бўлиши лозим. Бунинг учун мамлакатимизда етарли шароит мавжуд. Бир қанча давлат ва нодавлат таълимга тегишли ўқув курслари, кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш ўқув марказлари ҳам фаолият олиб бормоқда. Ушбу курсларда касбга ўқитиш билан бирга кадрларнинг малакаларини ошириш учун мавжуд бўлган тажрибаларни ўқитишга эътиборни қаратиш ҳам мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, мунтазам равишда **амалиётни такомиллаштириш тизимига ўтиш** лозим. Чунки, дунё миқёсида тараққиёт тезлашиб бормоқда. Бу амалиётга инновацион ишланмаларни жорий қилиш эвазига амалга оширилмоқда. Таълимнинг амалиёти, инсоннинг ўрганиш жараёнини,

амалиётнинг такомиллашуви эса, айнан амалиётнинг ўзини такомиллаштиришни ўз ичига олади. Бу жараёнда амалиёт бутун ўрганишлар негизини ташкил қилади. Бу ерда амалиётнинг табиати ўрганилади ва айнан шунинг ўзи такомиллаштирилади. Бунинг учун олий таълимда олиб борилаётган амалий дарслар асосан бевосита корхона ва ташкилотларда ўтказилиши мақсадга мувофиқ. Бунда профессор-ўқитувчиларга ҳам амалий машғулотларга қатнашиш, дарсларда амалий машғулотларни кўриш, амалий кўникмалар олиш каби йўналишларга эътибор бериш лозим бўлади.

Бешинчидан, мутахассисларга таълимни сингдириш учун **таълим технологияларидан самарали фойдаланиш механизмлари** ҳам ишлаб чиқилган бўлиши лозим. Янги таълим технологиялари, онлайн курслар, веб-дарслар, таълимнинг интерактив ва инновацион техникаларидан фойдаланиш орқали ўз билим ва малакаларини ошириш мумкин. Ушбу усул мамлакатимизда муваффақиятли жорий қилинди. Аммо ҳамма мутахассислар ушбу усуллардан самарали фойдаланиш кўникмасига эга эмас. Шу туфайли амалиётдаги кадрларнинг мазкур соҳадаги малакасига ҳам алоҳида аҳамият беришни тақозо қилади.

Олтинчидан, амалий фаолият билан бирга **таълимнинг уйғунлигини таъминлаш** тадбирларига ҳам алоҳида аҳамият бериш лозим. Бунда амалиётчи мутахассис ҳар куни ўзининг йўналиши бўйича янги эришилган муваффақиятларни ўрганиб бориши мақсадга мувофиқдир. Бунга эришиш учун ҳозирги шароитда ҳар бир мутахассис ўзининг шахсий ахборотлар базасини яратиши мақсадга мувофиқ. Бунга соҳаси бўйича эришилган муваффақиятлар ва янгиликларни киритиб, тўплаб боради ва вақти-вақти билан бу муваффақиятларни ўз амалиётига ҳам жорий қилиб бориш кўникмасини шакллантириш мақсадга мувофиқ бўлади. Бунинг учун амалиётнинг ўзида қўшимча таълимлардан ҳам фойдаланиш лозим бўлади.

Еттинчидан, мунтазам равишда **тажрибали ўқитувчилардан сабоқ олиш** ҳам мақсадга мувофиқ. Тажрибали ўқитувчилар асосан ўзининг юқори билим даражаси билан бирга маънавийлиги ҳам бўлади. Маънавийлиги ўқитувчи бир вақтнинг ўзида илм бериш билан бирга тарбиялаб ҳам боради. Ўрганишлар кўрсатмоқдаки, тажрибали ўқитувчиларнинг тажрибаларидан фойдаланиш, улар билан доимий равишда мулоқотда бўлиш ҳар бир кадрни касбий ва маънавий ривожланишига ёрдам беради. Бунда ҳам ҳар бир мутахассисда ўрганиш ва ўзини такомиллаштириш иштиёқи бўлиши лозимдир.

Кўришиб турибдики, инсон капиталини ривожлантиришда таълим тизими муҳим роль ўйнар экан. Шу туфайли таълим соҳаси дунё микёсида кенг тажрибага эга бўлган бир восита сингари фаол йўналиш сифатида рўйхатда туради. Таълимда аниқлик ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш, ўз касбий ривожланиш йўли ва мақсадлари учун қатъий режа асосида фаолият кўрсатиб, инсонларга ўзларини ривожлантиришда ёрдам берадиган тизимни яратиш ҳам бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

3-Йўналиш. Таълимни ривожлантириш билан **боғлиқ ташкилий-иқтисодий муҳитни яратиш ва ундан самарали фойдаланиш** муҳим аҳамиятга эга. Чунки, дунё бўйлаб таълим даражаси, кўпроқ қандай таълим тизимлари ва мамлакатларнинг таълим соҳасидаги иштирокининг натижасига қараб баҳоланади. Бу даража бир қанча кўрсаткичларни ўз ичига олган ҳолда ҳар бир мамлакатнинг таълим тизимининг сифатини, ўқув жараёнини ва таълимни оширишга қаратилган инвестицияларини инобатга олади. Бу борада бир қанча ёндошувлар мавжуд. Дунё бўйлаб таълим даражасини тушунишда ва унга аниқ баҳо беришда қуйидаги ташкилий-иқтисодий муҳитни ва шу билан боғлиқ кўрсаткичларни инобатга олиш лозимдир. Булар қуйидагилардан иборат бўлиб, бир қанча йўналишларни ўз ичига олади. Буларга қуйидагилар киради.

Биринчидан, таълим жараёнида аҳоли учун **миллий қониқишлар ва тегиши муҳитнинг яратилганлиги** ҳисобланади. Мамлакатлар ўртасидаги таълим даражаси кўрсаткичларидан бири миллий қониқишлар ва муҳитни ўз ичига олаиши ҳам бежиз эмас экан. Чунки ҳар бир мамлакат ўзининг таълим тизими ва ташкил қилинган ўқув жараёнининг маҳаллий ва глобал муҳитда қандай ўрин олганлигини кўрсатади. Маҳаллий аҳоли биринчи галда таълим тизимидан қониқиш ҳосил

қилсагина, унга интилиб ҳаракат қилади. Ҳар бир ҳаракат ҳам қониқиш ҳосил қилинса бардавом бўлади. Бунинг учун шу мамлакатда тегишли муҳим яратилган бўлиши мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, таълим жараёнида эришилган маълум самарадорлик ўқувчиларнинг натижалари билан ўлчанади. Ўқувчиларнинг мактабларда олган билимлари, тест натижалари, ўқув дастурларидан фойдаланиш ва бошқа ўқувчилар билан солиштириш орқали аниқланади. Агар ўқувчи юқори баҳо оладиган бўлса, мазкур таълим муассасида ўқув жараёнининг самарадорлиги ва таълим сифатининг юқорилигидан далолат беради. Ҳозирги пайтда мактабларда яратилган муҳит битирувчиларининг олий ўқув юртларига тест орқали киришида ҳам ўз ифодасини топади. Ушбу натижа муҳим кўрсаткичлардан бирига айланди. Бу тўғри ёндошув деб ўйлаймиз.

Учинчидан, ўқувчилар билим даражасининг қандай бўлиши ўқитувчилардаги билим сифати ва тажрибасига ҳам боғлиқдир. Ўқитувчилардаги билим сифати ҳозирги пайтда аниқ баҳоланмайди. Фақат унинг ўқувчилари қандай натижаларга эришаётганлиги билан белгиланади. Бу кўрсаткич билвосита кўрсаткичдир. Ўқитувчининг билим даражасини бевосита белгилайдиган мезонларни ишлаб чиқиш вақти келди, деб ўйлаймиз. Ўқитувчиларнинг малакаси, тажрибаси, ўқитиш методлари ва ўқув жараёнини бошқаришдаги маҳорати, унинг билим даражаси ва тажрибасига ҳам бевосита боғлиқ. Шундай экан юқори даражадаги малакалари ўқувчиларнинг натижалари ва унинг билим сифати бир-бирига уйғун ҳолда салоҳиятли ўқитувчи деган баҳога сазовар бўлади. Бу тегишли тарзда эътироф этилиб, уни муносиб рағбатлантириш ва тажрибаларини оммалаштириш ҳам зарурдир.

Тўртинчидан, бугунги кунда ҳар бир мактаб инновацион тараққиёт талабларига жавоб берадиган бўлиши ва шундай муҳитнинг яратилган бўлиши лозим. Бу мактаблардаги мавжуд яратилган муҳит ва унинг имкониятларига боғлиқ. Ўқув жараёнида тегишли моддий-техника таъминоти, хусусан, ахборот коммуникация технологиялари, компьютерлар билан таъминланган бўлиши лозим. Буларни ўргатадиган ўқитувчи-мураббийлар ва буларни ўрганишга иштиёқ бўлган муҳит ҳам яратилса, таълим жараёнида тегишли сифат ва самарадорликка эришиш мумкин бўлади. Шу тариқа ўқув жараёни имкониятларини таъминловчи муҳит ва инфратузилма ҳам яратилади. Шундай қилиб, ўқувчи ва ўқитувчилар учун қулайликлар, лаборатория ва кутубхона имкониятлари, таълим техникаси ва бошқа ресурсларни ўз ичига оладиган энг зарур моддий-техника базаси шаклланади. Бу таълим сифати ва самарадорлигини ошириш учун муҳим омил ҳисобланади.

Бешинчидан, барча ўқув ва шу билан боғлиқ жараёнларни тегишли тартибда молиялаштириш учун зарур миқдордаги инвестициялар ва бошқа жалб қилинадиган маблағларнинг етарли бўлишини ҳам тақозо қилади. Давлат, нодавлат ва бошқа ташкилотлар (хорижий инвесторлар) томонидан таълим соҳасига қилинган инвестициялар, ўқув жараёнини ривожлантириш, яхши ўқитувчиларни жалб қилиш ва ўқув ресурсларини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Шу туфайли ҳар бир жараённи тегишли маблағлар билан қоплаш имкониятларини режали тарзда таъминлаб маблағларнинг етарлилик муҳитини яратиш боришни тақозо қилади.

Олтинчидан, одатдагидек, таълим жараёнини қайд этиш учун тегишли ҳужжатлар ва уларда ўз ифодасини топган кўрсаткичлар бўлиши ҳам мақсадга мувофиқ. Ҳозирги талабдан келиб чиқиб, таълим жараёнининг ўқувчилар ва ўқитувчилар учун қулай ва самарали бўлишини кўрсатувчи тадбирлар тегишли рақамлаштирилган ҳужжатларда ифодаланган бўлиши лозим. Бунинг учун рақамли технологиялардан фойдаланиш масаласи ва шу билан боғлиқ муҳит ўта жиддий омил ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, бундай кўрсаткичлар асосида қилинган тадқиқотлар ва таълим тизимларининг таҳлили ҳар йили “Дунё бўйлаб таълим даражаси”ни белгилаш индексини ишлаб чиқиш мумкин бўлади. Бу дунё миқёсида муҳим соҳа бўйича таълим бўйича мамлакатлар даражаси қандайлигини аниқлашга хизмат қилади. Бу индекслар орқали, мамлакатлар ўртасида таълим соҳасидаги натижаларни солиштириш, яхши таълим стандартларини таъминлаш ва дунё бўйлаб таълимнинг ривожланишини амалга оширишга асос бўлиб хизмат қилади. Булар асосида ҳар бир

мамлакат ўзи учун тегишли стратегик йўналишлар ва стратегиялар ишлаб чиқиш имкониятига ҳам эга бўлади.

Адабиётлар рўйхати

1. Абдурахманова Г.Қ., Рустамов Д.Ж. “Инсон капиталини рақамли иқтисодиёт асосида ривожлантириш йўналишлари”. Монография. – Beau Bassin: “GlobeEdit” Publisher, 2020. – 127 б.,
2. Амиркулов Ш.О.Инсон капитали: шаклланиши ва ривожланиши. Инновацион технологиялар/Innovative technologies. – 2020 йил 2-сон. – 87-92 бетлар.
3. Babanazarova Sevara and Sharofiddinov Jakhongir (2022) “Study of Population Statistics (On The Example of Population Statistics of Uzbekistan)”, Indonesian Journal of Innovation Studies, 18. doi: 10.21070/ijins.v18i.663.
4. Бехзот Тоғаев, Абдувахоб Умаров. Юртимизнинг ҳақиқий бойлиги инсон капиталининг аҳамияти ҳақида мулоҳазалар. // “Янги Ўзбекистон” газетаси 2024 йил 31 май.106-сон. – 5 бет.
5. Жониев Ф. Инсон капитали ва миллий кадриятлар. <https://zamin.uz/hayot-tarzi/11291-inson-kapitali-va-milliy-adriyatlar.html>.,
6. Инсон капитали: моҳияти ва уни ўрганишга ёндашувлар. Иқтисод ва Молия / Экономика и Финансы № 10, 2011 Журнал. – 53-57 бетлар.
7. Бабаназарова, Севара Абдиназаровна. "INFLUENCE OF THE LEVEL OF COMPETENCE OF THE TEACHER ON THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL." ЖУРНАЛ ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ 6.2 (2023).
8. Пардаев М.Қ., Пардаева Озода, Пардаев Обид. Иқтисодиётни стратегик ривожлантиришнинг инновацион моделлари. Монография – Т.: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2022. – 228 бет.
9. Пардаев М.Қ., Бабаназарова С.А., Кўзиев З.Б., Очилова Ҳ.Н. Таълим хизматлари ва уларнинг самарадорлигини ошириш масалалари. Монография. – Т.: Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи, - 2020. – 260 бет.
10. Пардаев М.Қ., Очилова Ҳ.Н., Бабаназарова С.А. Таълим хизматлари сифати ва самарадорлигини оширишда синергетик самара ва таълим технологияларини такомиллаштириш имкониятлари. // Таджикистон: экономика и управление (Экономические науки) 2023. ½-сон. – 131-142 бетлар.
11. Пардаев Мамаюнус, Бабаназарова Севара. Инсон капитали тушунчаси ва унинг моҳияти нимадан иборат? // <https://telegra.ph/Inson-kapitali-tushunchasining-mazmuni-va-uni-ifodalovchik%D1%9Ersatkichni-ani%D2%9Blash-j%D1%9Eli-09-21>.
12. Ташкенбаев У.Н. Ўзбекистонда шахс ўз салоҳиятининг неча фоизидан фойдалана олиши ҳисоблаб чиқилди. // <https://kun.uz/news/2020/10/18/ozbekistonda-shaxs-oz-salohiyatining-necha-foizidan-foydalana-olishi-hisoblab-chiqildi>.
13. Усмонов Б.Ш., Қодиров М.Қ., Элтазаров Ж.Д. Инсон капиталининг шаклланишида таълим ва илм-фаннинг роли (илмий-оммабоп рисола). –Самарқанд: СамДУ, 2015. -83 Б.,
14. <https://www.gazeta.uz/oz/2020/08/19/individual-oriented-education/>
15. <https://www.osp.ru/news/2021/0804/13039814>
16. https://uz.wikipedia.org/wiki/Inson_kapitali_indeksi.